



HUN DEVLETİNDE İDARİ YAPI VE SOSYAL YAŞAM



Mustafa Sami KOÇ

HUNLAR KİMDİR?

İnsanlık ailesinin en eski ve devamlı topluluklardan biri olan Türkler aşağı yukarı beş bin yıllık mazileri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış büyük bir millettir.

Türklerden bir kısmı 'bozkırlı tip' olarak yaşarken, diğer bir kısmı yerleşik hayata bağlanmış, bir bölgede siyasi nüfuzunu kaybederken, diğer bölgelerde iktidarın zirvesine ulaşan Türk kütelleri aynı zamanda mevcut olmuş ve Türk tarihi, eski, yeni birçok milletlerin tarihi ile bir arada, hatta iç-içe gelişmiştir.

Hun Devleti de ilk Türk Devletlerinden birisi olması nedeniyle Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Hunların (Hyung-nu) varlığından, Çin tarihi kaynakları sayesinde haberdar olunmuştur. Çin kaynaklarının efsanevi bir kimlik kazandırmaya çalıştığı "Sarı İmparator" M.Ö. 2600 yılında kuzeye bir sefer yapmış, orada yaşayan budunlarla savaşmış ve karşılaştığı Hun-yüler'i Çin sınırından uzaklaştırmıştır. Çin kaynakları, M.Ö. 2600'de olduğu iddia edilen bu olayı, 1700'lü yıllarda kaydetmiştir. Hunlar hakkındaki tarihi ilk kayıt budur. Hyung-nular'dan daha sonra aynı kaynaklarda M.Ö. 822 ve 304 yıllarında bahsedilmektedir. Hunlar

daha tarihin ilk zamanlarından beri Moğolistan ve Ordos Bölgesi'nde yaşamışlardır. Arkeolojik veriler de bu bilgileri desteklemektedir. Ancak fethettikleri veya tesir ettikleri coğrafya neredeyse bugünkü Orta Asya Türk dünyası kadar geniştir.

Hunlar, güçlü, kuvvetli ve dayanıklı oldukları için çöle hükmetmeyi başaran ilk topluluklardan biri olmuştur.

"Hun" kelimesinin anlamı Türkçedeki "Kün" yani "halk", Moğolcadaki "küm" yani insanoğlu, Macarca "him" yani "adam" anlamına gelmektedir.

Çin kaynaklarında Hsiung-nu olarak yazılan bu isim Hint kaynaklarında "Huna", Soğd kaynaklarında "Xun", Ermeni kaynaklarında "Hunik", Roma kaynaklarında "Hunni" olarak geçmektedir.

Bilim adamlarının "Afanasyevo" adını verdikleri kültür, Hunlar'ın ataları, dolayısıyla biz Türkler'in ilk ataları olarak varlığımızı işaret eder. Bozkır kültürü olarak da bilinen ve "Afanasyevo" adı verilen kültürü var edenler, Türk sosyal hayatının kabul görmüş özelliklerini taşıyorlardı.

Siyasi ve kültürel münasebetler vesilesi ile Çin Yıllıklarında Hiung-nu dilinden zapt edilen şu kelimeler: Tanrı, kut, börü, il (el) ordu, tuğ,

kılıç vb. Türkçe kelimelerdir. Ve devletin sahipleri kendilerine, Türkçedeki "kavim, halk" manasından olan "Hun" (Khun=kün) diyorlardı. Ayrıca, Hunca diye bildiğimiz kelimelelerin Türkçe ve günümüze kadar ulaşan Hunca bir cümlenin de yine aynı dilde olduğu Hunnolog Shiratoriy tarafından ispat edilmiştir. Hunların Türkçe konuşan bir halk olduğu tarihi kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilmekte ve kabul görmektedir.

HUN DEVLETİNİN İDARİ TEŞKİLATI

Hunlar ilk siyasi birliğini, ağırlık merkezi Orhun-Selenga ırmakları ve Türklerce kutlu ülke sayılan Ötüken havalisi- Ongın ırmağı üzerindeki Karakum ile Ordos bölgesi arasında kurmuşlardır.

M.Ö.2.yüzyılda yaşamış ve "Tarihi Hatıraları" yazmış olan Çinli Sih-ma Ch'ien, Hunnolojinin kurucusu olarak kabul edilir. Sih-ma'ya göre Hun Devleti M.Ö. 1200 civarında kurulmuştur.

Çin kayıtlarına göre, Hun siyasi birliğinin tarihini M.Ö 4.asırdan itibaren takip etmek mümkün hale gelmiştir. M.Ö.3.yüzyıla doğru ise Hunlar, artık Gobi Çölü'nden Sibirya taygalarına kadar bütün bozkırların sahipleriydiler.



Hunlar çok disiplinli bir budundu. Mete Ch'an-yü'nün koyduğu töre ile tartışılmaz buyruk dinleme, disipline uyma geleneği, yenilmez ordunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

M.Ö. 221'de ilk defa bir Hun hükümdarının adı (Ch'an-yü) tarihi kayıtlara geçiyordu. Bu hükümdarın adı T'ou-man olarak kaydedilmiştir. Ülkemizde Teoman şeklinde benimsenmiştir. T'ou-man Ch'an-yü, Hun Devletinin bilinen ilk hükümdarıdır. T'ou-man'ın son zamanlarında Hunlar, Kuzey Çin'de buldukları yerden mağlup edilmek suretiyle çıkarılmışlardı. Bu durum Moğolistan coğrafyasında Hun nüfusun yoğunlaşmasına sebep olmuş; neticede kuvvetli bir Hun İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Çinlilerin galibiyetiyle sonuçlanan savaş sonrasında Çin ile Hunlar arasında tarihi sınır belirgin hale gelmiştir. Hunlar için en büyük kayıp en değerli otlaklarından Ordos'un kaybı olmuştur. Diğer taraftan yapımı büyük oranda M.Ö. 220 yılından önce tamamlanmış bulunan Çin Seddi batya doğru uzanmış, kuzey sınırlarına çok sayıda Çinli nüfus yerleştirilmiş; yeni bölgeler yerleşime açılmıştır.

Büyük Hun İmparatorluğu'nu zirveye taşıyacak isim olan Mo-tu (Türkçe Bagatur), kimi tarihçiler tarafından da ismi önceleri Mei-tei, Me-te şeklinde okunmuş ve "Mete" şeklinde kişi adı kullanılarak Türkçe'de yer bulmuştur. Mete, adeta bir armağandır Hunlar için. Teoman Ch'an-yü'nün büyük oğludur. Aynı zamanda Veli-aht olan ve halk tarafından da çok sevildiği anlaşılan Mete'nin yükseli-

şini engellemek isteyen üvey annesi, kendi oğlunu tahta geçirmek istiyordu. Üvey annenin etkisinde kalan Teoman Ch'an-yü, Mete'yi komşu devlet olan Yüe-chih'lere rehin göndermiş, sonra da onlara savaş açmıştır. Böylece Mete Yüe-chih'lerce kolayca ortadan kaldırılacaktı. Mete bu oyunu bozmuş; Yüe-chih'ler onu öldüremeden, onların en iyi ve ünlü atlarından birini çalarak kaçıp kurtulmuştur. Teoman oğlunun geri gelişine memnun kalmış gibi görünmüş, sonrasında onu 10 bin kişilik bir birliğe komutan tayin etmiştir. Ona verilen 10 bin kişilik birlik devletin sahip olduğu 24 tümenden biridir.

Mete, bu birliği sıkı disiplin içerisinde eğitime tabi tutmuş, ısıklı çalan bir ok icat etmiştir. Çin kaynakları onun askeri buluşlarından söz ederken, özellikle ısıklı çalan okunu yol gösterici, yön belirlemede kullanılan en önemli teknik icat şeklinde tasvir etmiştir. Mete, özenle yetiştirdiği özel ordusuna şöyle emretmiştir: ısıklı ok nereye atılırsa herkes kendi okunu aynı hedefe atacak, okunu bu hedefe atmayacakların başları kesilecektir. Mete bir gün ava gitmiş, avda kendisine ait ünlü ve cins atına ısıklı bir ok atmış, hedefe ok atmayanları tespit edip başlarını kestirmişti. Yine bir başka avda çok sevdiği kadınlarından birine ısıklı ok atmış, ok atmaya cesaret edemeyenlerin başını kestirmişti. Mete, devletin hükümdarı Teoman liderliğinde çıkılan bir ava katılmış, av esnasında ısıklı okunu bu kez babası Teoman'a atmış, bütün adamları da aynı hedefe oklarını atmışlardı. Mete, bundan sonra üvey annesi ile küçük kardeşini ve kendisini istemeyen bütün devlet adamlarını öldürmüştür. Kendisi de M.Ö. 209 yılında Ch'an-yü olarak tahta geçmiştir. Bu tarih Türk Kara Kuvvetlerinin de kuruluş tarihi olarak benimsenmiştir.

Hun devletinin adı ilk kez Teoman Ch'an-yü ile duyulmuş ve tarihi kayıtlara geçmiştir. Ancak Hun olma bilinci ve güveni ise Mete Ch'an-yü ile gerçekleştirilmiştir. Mete Ch'an-

yü ve yaptıkları Çinlileri öylesine etkilemiştir ki adeta Hunlarla ilgili konular tamamen onun varlığı çevresinde inşa edilmiştir.

Hun ordu sistemini yeniden düzenleyen Mete Ch'an-yü, bugün de kullanılan "Onluk" birlik yapısını kurmuş ve başarı ile uygulamıştır. On er, bir onbaşılık, on onbaşılık bir yüzbaşılık, on yüzbaşılık bir binbaşılık, on binbaşılık da bir tümenbaşılık (beylik) on iki tümenbaşılık da bir "elig" oluşturmuştur.

Hunlar çok disiplinli bir budundu. Mete Ch'an-yü'nün koyduğu töre ile tartışılmaz buyruk dinleme, disipline uyma geleneği, yenilmez ordunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Mete Ch'an-yü, önce Tung-hu'ları sonra Yüe-chih'leri yendikten sonra M.Ö. 201 öncesinde Orta Asya ve Sibiry'a'nın derinliklerinde yaşayan bütün bozkır topluluklarını Büyük Hun İmparatorluğu'na katmıştır.

Mete Ch'an-yü Hunların birliğini tesis ettikten sonra o zamana kadar kurulan en kalabalık Hun ordusu ile Çin üzerine yürümüştür. Geçmişte, Teoman Ch'an-yü döneminde kaybedilen yerler, Ordos bölgesi dahil, Hunlara ait toprakların hepsi geri alınmıştır. M.Ö. 201 yılında Çin İmparatoru Kao Ti ile Mete Ch'an-yü arasında yapılan büyük savaşta Kao Ti yenilmiş, yok olmaktan Mete Ch'an-yü'nün izniyle kurtulabilmiştir. Bu savaşın ardından iki devlet arasında ilk anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile Hunlar kazandığı toprakların sahibi olmuştur. Ayrıca Çin, Hunlara her yıl ipekli kumaş, şarap, pirinç ve daha birçok madde vermeyi kabul etmiştir. Bu şartlar, Çin'in kayıtsız şartsız teslimi olmuştur. Bu anlaşma Mete Ch'an-yü'nün ölümünden sonra da bir süre yürürlükte kalmıştır.

Hun devleti Mete Ch'an-yü zamanında ulaştığı seviyeyi Mete Ch'an-yü'nün oğlu Kiok Ch'an-yü döneminde de sürdürmeye devam etmiş

ise de daha sonra gelen Ch'an-yü'ler döneminde bunu koruyamamış, devlet giderek güç kaybetmiştir. Zamanla Çin'in güçlenmesi, Çin'in Hun Devletinin iç işlerine karışması, Hunların siyasi birliğini bozucu şekilde müdahalesi, zaman içerisinde meydana gelen muhtelif kıtlık ve afetler Hun devletini güçsüz kılmış ve ülke M.S. 48 yılında Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kuzey Hun Devleti yine Kuzeyli bozkır bir kavim olan Siyenpiler tarafından M.S.87 yılında, Çin'in vassalı halinde bulunan Güney Hun Devleti'nin siyasi varlığı ise M.S.215 yılında Çin tarafından sona erdirilmiştir.

Ancak Çin'in kuzeyinde yoğunlaşan Güney Hunları üçüncü yüzyılın sonundan itibaren "Geç Dönem Hun Devletleri" diye adlandırılan "Han veya İlk Chao Devleti" M.S.304-329; "Sonraki Chao Devleti" M.S.319-352; "Hsia Devleti" M.S.407-431 ve "Kuzey Liang Devleti" M.S.397-439; Tabgaç Devleti M.S.386-550 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Çin'de kurulan bu beş devlet döneminde imparatorluk kurumu ch'an-yülük kurumunun yerini almıştır. Bir çok Çin kurumu bu Hun devletleri bünyesinde devam ettirilmiştir. Çin'e Hun kültürü girmiş, Hun kıyafetleri, Hun yemekleri, şarkıları ve bazı Hun gelenekleri yüksek tabaka Çinliler arasında moda haline gelmiştir.

Aynı dönemlerde batıya göç eden Asya Kuzey Hunlarının bir kısmı M.S. 374-469 yılları arasında Avrupa Hun Devleti; bir kısmı da M.S. yaklaşık 400'lü yıllardan itibaren 557 yılına kadar Güney İran ve Afganistan civarı bölgelerde Akhun (Eftalit) Devleti olarak hükümlerlik etmişlerdir.

Hun Devleti'nin başında, din yetkililerince kutsanmış bir Ch'an-yü vardı. "Ch'an-yü; "Gökte ve Yerde doğmuş, Güneş ve Ay tarafından konulmuş, güçlü Hun Ch'an-yüsü" şeklinde ifade edilen resmi bir unvan

kullanıyordu. Ch'an-yü'nün hak ve yetkileri ise şu şekilde belirlenmişti:

Devletin bütün bölgelerini, Hunlara ait tüm toprakları yönetmek, bu toprakların himayesini sağlamak; savaş ilan etmek, barış yapmak ve orduyu bizzat yönetmek; Devletin tüm dış ilişkilerini tanzim etmek.

Ch'an-yü'nün çevresinde yardımcı, danışman ve kumandanlardan teşekkül eden kalabalık bir grup vardı; fakat son söz daima Ch'an-yü'nündü.

Devlette Ch'an-yü'den sonra en yüksek yetkiye sahip kişi sol ve sağ "bilge elig"leri idi. Bunlar da Ch'an-yü'nün oğulları ya da yakın akrabalarıydılar. Geleneksel Türk devlet yapısına göre sol ile başlayan makamlar hiyerarşik açıdan üstün sayılır ve doğu tarafında yer alırdı. Sol ve sağ bilge eligleri, ülkenin doğu ve batı bölgelerini yönetir, aynı zamanda ordunun sol ve sağ cenahlarına kumanda ederlerdi.

HUNLARDA SOSYAL YAŞAM

Hunlar başlangıçtan itibaren sınıfsız bir budundu. Yönetenlerin, Gök'ten geldiğine, Gök'ten buyruk aldığına inanılsa da yöneticilerin öyle fazla bir ayrıcalığı dokunulmazlığı yoktu. Soy ve soyluluk önemliydi, fakat en soylu yöneticiler bile vatandaşla aynı şartlarda yaşıyorlardı. Elit tabaka sayılan üst yöneticiler de en alt seviyedeki vatandaş da beslediği hayvanın etini yer, derisinden elbise yapar, kürkünü kullanırdı. Bu anlamda sınıf farkı yoktu.

Hunlarda egemenliğin Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Gök Tanrı, budun içerisindeki bir aileye egemenlik hakkını vermekte, artık o aile budunu yönetme hakkına mutlak olarak sahip olmaktadır. Hunlarda hükümdarlık kaynaklarının belirttiğine göre Ch'an-yü soyu T'u-ke boyundan olan veliahdın hakkı idi. T'u-ke boyu daha sonraki

Hun devleti Mete Ch'an-yü zamanında ulaştığı seviyeyi Mete Ch'an-yü'nün oğlu Kiok Ch'an-yü zamanında da sürdürmeye devam etmiş ise de daha sonra gelen Ch'an-yü'ler döneminde bunu koruyamamış, devlet giderek güç kaybetmiştir.

tarihlerde Göktürkleri kuracak olan Aşina boyu ile akraba bir boydu.

Töreye uymak Hunlar için hayati derecede önemliydi. Töre doğrudan egemenlik yetkisinin bir sonucu olarak Ch'an-yü tarafından konulurdu. Uygulanmaya başlanan bu kural Hun budunun töresi olurdu. Ch'an-yü'nün töre koyma görevi, ülkeyi idare etme ve halkı düzene sokma ödevinin bir sonucuydu. Töre koymanın ikinci yöntemi ise "Toy" adlı toplantılar, yani kurultaylardı.

Hunlarda kurumsallaşmış üç tür kurultay vardı. Birincisi yılın ilk ayında Başkentte Ch'an-yü'nün otağında yapılan ve daha çok dini niteliğe sahip olan bir kurultay. İkincisi yılın beşinci ayında yapılan ve büyük kurultay da denilen bu kurultayda bütün yönetici ve bağlı beylerin devlete bağlılık ve sadakat yemini yenilenirdi. Üçüncü kurultay ise sonbaharda yapılan "Savaş ve Sayım Kurultayı" idi. Bu kurultayda asker ve at sayımları yapılır, savaş kabiliyetleri tespit edilir, askeri talim ve manevralar düzenlenirdi.

Hunlar, atı evcilleştirdikleri ve bu geleneğe sahip oldukları için süvari savaş usullerini üst düzeyde geliştirdiler.

tirmişlerdi. Hun savaşçıları neredeyse tamamen hafif süvarilerden oluşurdu. Hun savaşçıları, savaşın zora girdiği anlarda hızla geri çekilir, düşmanın dikkatini dağıtıp aniden döner ve düşmanı dağıtırlardı.

Hunların hareketliliğinin temeli atıdır. Atlı birlikler yayalara her zaman üstündü. Kaçmak, kovalamak ve manevra için at zamanın en etkili aracıydı. Hun için at her şeydir. Hunlar atsız hiçbir yere gitmezlerdi. Yerde kısa ve gösterişsiz, at üzerinde oldukça heybetli görünürlerdi. Akınlarını da atlarının en güçlü olduğu dönemlerde yaparlardı.

Hunların en etkili silahı yaydı. Birleşik yay kullanırlardı. Bu yaylar çok uzun mesafelere ok atabiliyordu ve dayanıklıydılar. Hun savaşçıları, hep sayıca üstün kuvvetlerle savaştıkları için, öncelikle onların sayılarını etkisiz hale getirene kadar ok yağmuruna tutar, iyice yıpranan yağya son darbe mızrak ve kılıç ile vurulurdu. Hun savaşçısı dörtnala at sürerken ok atmak konusunda mahirdi. Hun savaşçıların kullandığı bir diğer silah da ucu kanca şeklinde yapılmış uzun kargılardır. Hunlar savaşta zırh kuşanır, miğfer takarlardı. Yine de Hunlar yakın muharebeye girmekten hep uzak durmuşlardır. Her Hun savaşçısının en az iki yedek atı olurdu.

Hunların giysileri savaşçılığı ile uyumlu olmayı gerektiriyordu. Bu nedenle; yün ya da pamuklu bir içlik genelde tercih edilirdi. Kısa ve dar veya uzun kenarlarından yırtmaçlı, at üzerinde harekete engel olmayan, uçları sarkan, genelde madenlerle süslü deri bir kemerle belden sıkıca bağlanan, bacakların yarısına kadar uzanan, bir kaftan ya da uzun ceket giyerlerdi. Deri ve kürk Hun'un giysilerinin değişmez tamamlayıcısıydı. Börk ve sarı çizme gelenekseldi. Deri, dayanıklı, dar pantolonlar geniş, uzun, deri çizme-

ler kaçınılmazdı. Çinliler elbiselerini sağda, Hunlar solda iliklerlerdi.

Hunlar senenin belirli günlerinde atalarına saygı gösterirlerdi. Hunlarda zamanın hesaplanması işi de bozkır kültürünün izlerini taşımaktadır. 12'li hayvan takvimi kullanmışlardır.

Hunlar komşularına göre yüksek bir harp sanayiine sahip olmuşlardır. Demir işleme madenciliği oldukça ilerlemişti. Bakır, bronz ve altın işleyiciliği vardı. Keçe, kayış, urgan, çadır ağacı, araba, kap-kacak, beşik eyer, koşum takımı, ok, yay, zırh, kılıç vs. Hunların kullandığı malzemelerdir.

Hun ekonomisi ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanır. At, siğir ve koyun sürüleri ekonomilerinin esasını oluşturmaktadır. Ancak, Mete Ch'an-yü'nün torunu Kün-çin Ch'an-yü döneminden itibaren Hunlar, ihtiyaç duydukları ekme gereksinimlerini karşılamak için çiftçilik yapmaya da başladılar. Hunların ağırlıklı olarak mısır yetiştirdiği bilinmektedir. Hunlar buğdayı büyük çukurlarda saklamışlar, iki taşın arasında öğütmüşlerdir.

Eli silah tutan bütün Hun erkeklerinin asli görevi askerlikti. Her Hun (doğuştan) savaşçı kabul edildiği için askerlik görevinin ihmali ölümle cezalandırılırdı. Askerler gündelik hayatta hayvancılık ile iştigal edip, gerektiğinde yabancı hayvanları avlardı. Bu bir tür savaş eğitimi olarak değerlendirilse de ayrıca savaş durumlarında askeri eğitim yaparlardı.

Tarihi kaynaklarda, özellikle yaşlılara, bilge ve tecrübelilere çok değer verildiği ifade edilmektedir. Aile birliğinin dağılması ve kadınların açıkta çaresiz ve kimsesiz kalmalarının sağlanması esastı. Bunun için büyük kardeş öldüğünde dul kalan eş, küçük kardeşin eşi olurdu. Hunlar, Orta Asya bozkırlarında atalarından aldıkları gelenekleri devam ettiren seçkin bir halk idi.

SONUÇ

Tarihte kurulmuş ilk Türk Devleti olması, ayrıca devlet teşkilatı anlamında bilinen tarih itibarıyla kesin-tisiz olarak M.Ö. 300'lerden M.S. 550'ye kadar yaklaşık 800 yılı aşkın bir geçmişe sahip bulunması, Hun Devleti ve toplumunu Türk tarihi içerisinde istisnai bir konuma yükseltmektedir. Bu konumdan fert, toplum ve nihayetinde devlet olarak en iyi şekilde istifade etmemiz gerektiği, millet olarak geçmiş ve gelecek arasında köprü kurmamız için elzemdir.

Mülki ve askeri teşkilatı, ordusu, harp sanatı ve tekniği ile yüksek vasıflı bir cemiyet olan Hunlar asırlar boyunca Türk Devletlerine örnek bir model vazifesi üstlenmiştir. Bundan sonra da hiç şüphesiz bu işlevini sürdürüleceğine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

Kafesoğlu, Prof.Dr.İbrahim, Türk Millî Kültürü, Ötüken Yayınevi, 1997.

Terzioğlu, Ahmet Haldun, Hunların Çılgın Tarihi, Panama Yayınları, 2019.

Gumilev, L.N., Hunlar, Selenge Yayınevi, 2013.

Taşagül, Prof. Dr. Ahmet, Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar, Yeditepe Yayınevi, 2020.

Taşagül, Prof. Dr. Ahmet, Eski Türk Boyları, Bilge Yayıncılık, 2020.

Taşagül, Prof. Dr. Ahmet, Kök Tengri'nin Çocukları, Bilge Yayıncılık, 2021.

Baykuzu, Tilla Deniz, Asya Hun İmparatorluğu, Bilge Yayıncılık, 2020.

Semen, Sofi Tram, Atalarımız Hunlar, Kaynak Yayınları, 2007.

Ögel, Prof. Dr. Bahaeddin, Türklerde Devlet Anlayışı, Ötüken Yayınevi, 2016.